

การศึกษาเชิงคติชนวิทยา : การตั้งชื่อคลองและชื่อบ้านในอำเภอบางบ่อ จังหวัดสมุทรปราการ

A Study of Folklore: A Determinant of Names of the Canals and Villages in Bang Bo District, Samutprakan Province¹

วุฒิพงษ์ ทองก้อน (WuthipongThongkon)

พรรณศิริ แจ่มอรุณ (Phansiri Jamaroon)

คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยหัวเฉียวเฉลิมพระเกียรติ

Faculty of Liberal Arts, Huachiew Chalermprakiet University

กชพร ขวัญทอง (Kodchaporn Kwanthong)

ศูนย์ศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยหัวเฉียวเฉลิมพระเกียรติ

Art and Culture Center, Huachiew Chalermprakiet University

Received: December 22, 2020, Revised: March 15, 2021, Accepted: May 2, 2021

บทคัดย่อ

รายงานการวิจัยเรื่องนี้ มีความมุ่งหมายเพื่อศึกษาประวัติและความเป็นมาของการตั้งชื่อคลองและชื่อบ้านในอำเภอบางบ่อ จังหวัดสมุทรปราการ และเพื่อศึกษาบทบาทและความสำคัญของคลองที่เปลี่ยนแปลงจากอดีตสู่ปัจจุบัน เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ ที่เน้นศึกษาจากการลงภาคสนามและศึกษาเอกสารเป็นสำคัญ โดยวิธีการสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการ กลุ่มเป้าหมายคือผู้สูงอายุในท้องถิ่น นักวิชาการท้องถิ่น ผู้นำชุมชน พระภิกษุ รวมทั้งศึกษาจากเอกสารราชการ งานเขียนกึ่งวิชาการ บันทึกท้องถิ่น หนังสืออนุสรณ์งานฌาปนกิจ แผนที่คลองในอดีตและปัจจุบัน และลงภาคสนามสังเกตลักษณะทางกายภาพของคลองและสถานที่ ที่เกี่ยวข้อง โดยมีการตรวจสอบข้อมูลโดยใช้เทคนิคการตรวจสอบสามเส้า (Triangulation)

ผลจากการวิจัยพบว่า การตั้งชื่อคลองและชื่อบ้านในอำเภอบางบ่อ จังหวัดสมุทรปราการ พบว่ามีชื่อที่นำมาตั้งชื่อได้แก่ 1) ชื่อบุคคล/ชื่อพระราชทาน 2) ชื่อตามลักษณะภูมิประเทศ 3) ชื่อพืชพันธุ์ไม้ 4) ชื่อตามสัตว์หรือลักษณะอาการของสัตว์ที่พบมากในแหล่งนั้น 5) ชื่อตามขนาดหรือทิศทางของคลอง 6) ตั้งชื่อตามสิ่งก่อสร้างที่มีอยู่เดิม 7) ตั้งชื่อตามเครื่องใช้ไม้สอย 8) ตั้งชื่อตามความเชื่อหรือตำนาน 9) ตั้งชื่อตามถิ่นฐานดั้งเดิมของคนที่อยู่ในคลอง 10) ตั้งชื่อตามเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในท้องถิ่นตามลำดับ บทบาทและความสำคัญของคลองจากอดีตสู่ปัจจุบันมีความเปลี่ยนแปลงไปตามบริบทของการพัฒนาทางสังคมและเศรษฐกิจของประเทศ คลองในอดีตที่เคยมีความสำคัญเป็นต้นกำเนิดของชุมชน แหล่งทำมาหากินและเส้นทางคมนาคมหลักก็ถูกลดความสำคัญลงอันเนื่องมาจากการตัดถนนเป็นเส้นทางคมนาคมหลัก ก่อให้เกิดความเจริญทางเศรษฐกิจ เกิดพื้นที่อุตสาหกรรมและหมู่บ้านแห่งใหม่ของคนต่างถิ่นอยู่ตามแนวถนนและมีรูปแบบสังคมเมือง ส่วนหมู่บ้านที่อยู่ติดคลองเปลี่ยนเป็นรูปแบบกึ่งเมืองกึ่งชนบท คลองในปัจจุบันเป็นเพียงทางระบายน้ำเพื่อออกสู่ทะเล

คำสำคัญ : คลอง บ้าน คติชน

¹ งานวิจัยนี้ได้รับทุนสนับสนุนการวิจัยจากมหาวิทยาลัยหัวเฉียวเฉลิมพระเกียรติ

Abstract

This research aimed at the study of the history and some backgrounds of how to name the canals and villages along with them in Bangbo District, Samut Prakan Province. It also aimed at the study of the roles and the importance of the canals that have been changing from the past to the present. It is qualitative research emphasizing field work and documentation. Informal interviews with the elderly in the district, local scholars, community leaders, and the monks were used. Moreover, the study included the government documentation: semi-academic writings, local records, memorial pamphlets of some funerals and cremations, the maps of all canals in the past and the present time, and looking at the physical features of the canals and related places. There was an examination of all information using “Triangulation Techniques”.

It was found that most of the canals and villages in Bangbo District, Samut Prakan Province were named by people in the areas using the names of some important people living in the canals or the unique features of the canals like the names of the plants in the areas, the sizes or the directions of the canals, the topography of the areas, the animals, the structures, the behaviors, the instruments, and the beliefs or legends, respectively, to help people easily remember them for convenient communication and good understanding.

Later, the roles and importance of the canals from the past to the present have been changed according to the economic development of the country. The canals in the past were critically used as the original locations the community, economic areas for people to earn their living. The main communication have become the economic growth with business areas, industries, and new villages of newcomers along the roads with urbanization. The villages along the canals have been changed into semi-urban-rural societies. At present, the canals are the only waterway to the seas.

Keyword : canals, villages , Folklore

บทนำ

อำเภอบางบ่อ คืออำเภอหนึ่งของจังหวัดสมุทรปราการ ในอดีตหมู่บ้านบางบ่อได้รับการยกฐานะเป็นอำเภอเมื่อปี พ.ศ. 2439 ในครั้งแรกตั้งที่ว่าการอำเภออยู่ที่บ้านตลาด (ปัจจุบันเป็นหมู่บ้านทางตอนเหนือของตำบลบางบ่อ) จึงได้ชื่อว่า อำเภอตลาด แต่เนื่องจากที่ตั้งนี้อยู่ห่างไกลจากตำบลอื่นมาก ประชาชนมาติดต่อราชการไม่สะดวก ในปีพ.ศ. 2443 ทางกรมจึงได้ย้ายที่ว่าการอำเภอมายังอยู่บริเวณปากคลองบางพลีซึ่งเป็นบริเวณที่มีลำคลองจาก 3 ทางไหลมาบรรจบกัน และเปลี่ยนชื่อใหม่เป็นอำเภอบางเหี้ยตามลำคลองสำคัญสายหนึ่งของท้องถิ่นซึ่งมีชื่อเรียกอีกชื่อว่า "คลองด่าน"

ในปีพ.ศ. 2472 ได้ย้ายที่ว่าการอำเภอมายังอยู่ที่หมู่ที่ 1 ตำบลบางบ่อ แต่ก็ยังใช้ชื่ออำเภอตามเดิมจนกระทั่งในปลายปีถัดมา (พ.ศ. 2473) กระทรวงมหาดไทยจึงเปลี่ยนชื่ออำเภอบางเหี้ยเป็นอำเภอบางบ่อ ตามชื่อตำบลที่ตั้งอำเภอและตามชื่อที่ประชาชนนิยมเรียกและใช้ชื่อนี้ตั้งแต่นั้นมาส่วนตำบลบางเหี้ยที่ตั้งอยู่ทางทิศใต้ของอำเภอนั้นถูกเปลี่ยนชื่อเป็น

"ตำบลคลองด่าน" ในภายหลัง เมื่อปีพ.ศ. 2483 เนื่องจากทางการ (สมัยจอมพล ป. พิบูลสงครามเป็นนายกรัฐมนตรี) เห็นว่าไม่สุภาพและไม่เป็นมงคล ครั้นในปีพ.ศ. 2486 จังหวัดสมุทรปราการถูกยุบลง เนื่องจากขณะนั้นเกิดปัญหาสภาวะเศรษฐกิจตกต่ำ อำเภอบางบ่อถูกโอนไปขึ้นกับจังหวัดพระนคร จนกระทั่งในปีพ.ศ. 2489 ได้มีการจัดตั้งจังหวัดสมุทรปราการขึ้นมาอีกครั้งอำเภอบางบ่อจึงกลับมาอยู่ในการปกครองของจังหวัดสมุทรปราการจวบจนถึงปัจจุบัน (สำนักงานพัฒนาชุมชนอำเภอบางบ่อ.ประวัติอำเภอบางบ่อ, ม.ป.ป.)

คำว่า บางบ่อ ปรากฏชื่อในนิราศเมืองแกลงของสุนทรภู่ ซึ่งประพันธ์เมื่อ พ.ศ. 2349 จากคำประพันธ์ ได้พรรณนาถึง บางบ่อและนางอันเป็นที่รักในอดีตว่า เป็นทุ่งกว้างมีคนเข้ามาตั้งถิ่นฐานทำมาหากิน ปลูกบ้านหลังคามุงแฝก (เข้าใจว่าน่าจะเป็นใบจาก) อยู่ตามริมคลอง โดดเดี่ยวห่างไกลกัน เมื่อคนเคยอยู่ในเมือง มาพบสภาพเช่นนี้ทำให้เกิดความวิเวก วังเวงมากลัว ชาวตำบลบางบ่อ แต่เดิมประกอบอาชีพทำนา มากบ้างน้อยบ้างตามฐานะเนื่องจากมีพื้นที่เป็นที่ราบลุ่ม และอุดมสมบูรณ์

ในอดีตบางบ่อเป็นชุมชนดั้งเดิมชุมชนหนึ่งที่เคยมีน้ำทะเลท่วมถึงมาก่อนพื้นที่ของตำบลบางบ่อ เป็นที่ราบลุ่ม น้ำท่วมขังทุกปีเหมาะแก่การทำนาข้าว ชาวบ้านในท้องที่นี้จึงล้วนมีวิถีชีวิตความเป็นอยู่ที่เรียบง่ายและผูกพันกับการเกษตรกรรมโดยเฉพาะการทำนาซึ่งเป็นพื้นฐานทางเศรษฐกิจที่สำคัญของประเทศไทย และการเลี้ยงสัตว์น้ำทำการประมงน้ำจืดและประมงน้ำเค็ม ต่อมาการทำนาไม่ค่อยได้ผลเนื่องจากมีวัชพืช แมลง ศัตรูพืชระบาด และพื้นดินเสื่อมสภาพจึงหันมาประกอบอาชีพเลี้ยงปลา เลี้ยงกุ้งปัจจุบัน การเลี้ยงกุ้งไม่ประสบความสำเร็จ เนื่องจากมีความเสี่ยงสูงจึงยังมีคนเลี้ยงปลากันอยู่บ้าง ประกอบกับมีการกว้านซื้อที่ดินเพื่อใช้ประโยชน์อื่นรองรับการขยายตัวของเมือง จึงทำให้มีการเปลี่ยนมือการถือครองที่ดินไปจากคนดั้งเดิม และปัจจุบันความเจริญทางวัตถุได้ขยายวงเข้ามาพร้อมกับความเจริญแบบสังคมเมือง เมื่อประเทศไทยนำแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 5 พ.ศ.2525-2529 ที่เน้นการขยายตัวทางเศรษฐกิจ โดยเฉพาะในส่วนที่เกี่ยวกับการพัฒนาชนบทและการพัฒนาชายฝั่งทะเลด้านตะวันออกมาใช้ ก็ทำให้เกิดการขยายตัวของเมืองมีการขยายเส้นทางคมนาคม โดยเฉพาะเมื่อมีการตัดถนนสุขุมวิท ตามมาด้วยถนนเทพารักษ์ และถนนบางนา-ตราด ตามลำดับ อีกทั้งมีการพัฒนาระบบชลประทาน มีการสร้างสนามบินสุวรรณภูมิ การขยายเขตของภาคอุตสาหกรรมต่าง ๆ ความเปลี่ยนแปลงนี้ล้วนส่งผลให้ผู้คนที่อาศัยในพื้นที่ดั้งเดิมต้องปรับตัวไปตามการขยายตัวของเมืองที่กระจายไปทั่วทุกทิศ ดังจะเห็นได้จากมีการอพยพของแรงงานภาคอุตสาหกรรมจากภูมิภาคอื่นเข้ามาทำมาหากินในพื้นที่ การถมคลองเพื่อปรับสภาพเป็นถนน การสร้างสิ่งปลูกสร้างใหม่ อาคารพาณิชย์ หมู่บ้านจัดสรร เพื่อให้เกิดพื้นที่ประโยชน์ในทางธุรกิจ หรือนิติบุคคล จนเป็นชุมชนใหม่ที่เกิดขึ้นตามความเจริญของบ้านเมือง สิ่งต่าง ๆ นี้อย่อมส่งผลต่อวิถีชีวิตดั้งเดิมของชาวบางบ่อที่มีพื้นฐานการเกษตรกรรมและผูกพันอยู่กับสายน้ำลำคลองสาธารณะในฐานะเป็นเส้นทางคมนาคมที่เคยใช้สอยร่วมกันมาตั้งแต่อดีต ซึ่งในอนาคตอันใกล้ความเจริญเติบโตของเมือง การถือครองที่ดินของกลุ่มนายทุนอย่างถูกกฎหมายจะก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงทางด้านกายภาพมากขึ้นต่อพื้นที่บางบ่อที่กำลังกลายสภาพเป็นสังคมเมืองในที่สุด จนกระทั่งแม้สิ่งที่เคยสะท้อนเรื่องราวประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมท้องถิ่นของชุมชนหมู่บ้านตลอดจนสายน้ำลำคลองที่เชื่อมโยงบ่งบอกถึงความเป็นมารากเหง้าของตุนั้นก็อาจจะหายไปตามกระแสการพัฒนาประเทศอย่างหลีกเลี่ยงมิได้

การศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นครั้งนี้ ก็เพื่อบันทึกและศึกษาประวัติศาสตร์ที่เป็นเรื่องราวของชาวบ้าน โดยเฉพาะวิถีชีวิต สังคม วัฒนธรรม และสภาพดั้งเดิมของบางบ่อโดยเฉพาะการศึกษาในแง่ของการตั้งชื่อสถานที่ต่าง ๆ

จากหลักฐานทางเอกสารและคำบอกเล่าสืบต่อกันมา เช่น ชื่อหมู่บ้าน ชื่อลำคลองในชุมชนท้องถิ่นนั้น เป็นการสะท้อนถึงอิทธิพลของสิ่งแวดล้อมธรรมชาติ ประวัติศาสตร์และพัฒนาการของสังคมไทย ซึ่งเป็นปัจจัยก่อให้เกิดกระบวนการเรียนรู้และการปรับตัวของคนในสังคมในแต่ละยุคสมัย ชื่อสถานที่เหล่านั้นมักมีที่มาจากคำเรียกของคนภายในชุมชนท้องถิ่นและคนภายนอกท้องถิ่นซึ่งมีความแตกต่างกัน กล่าวคือ คนในชุมชนท้องถิ่นก็จะตั้งชื่อโดยเอาสภาพท้องถิ่นที่อยู่อาศัยและบริเวณใกล้เคียงสำคัญ จึงทำให้ชื่อลำคลองแต่ละสาย และชื่อหมู่บ้าน มีชื่อหลายชื่อแตกต่างกันไปและจะรับรู้กันเฉพาะคนในชุมชนท้องถิ่นเท่านั้น ต่อมาภายหลังเมื่อชุมชนเจริญขึ้นและมีการสร้างถนนต่าง ๆ ลักษณะของการตั้งชื่อสถานที่มาจากหน่วยงานราชการที่ถือว่าเป็นคนนอกชุมชนนั้น มักจะมองชุมชนหรือแม่น้ำลำคลองที่สัมพันธ์กับสภาพภูมิศาสตร์การเมืองเป็นสำคัญ ดังจะเห็นได้จากการนำเอาชื่อเมือง บุคคลหรือลักษณะเด่นของท้องถิ่นมาตั้งเป็นชื่อแม่น้ำลำคลอง หมู่บ้าน เป็นต้น การศึกษาถึงการตั้งชื่อเรียกสถานที่ต่าง ๆ จึงเป็นการทำความเข้าใจเกี่ยวกับอดีตทั้งในแง่โลกทัศน์และสภาพภูมิศาสตร์ของท้องถิ่นควบคู่กันในเชิงบูรณาการ (ศรีศักดิ์ วัลลิโภดม, 2554, น. 52-63) ดังนั้นการศึกษาวิจัยครั้งนี้จึงต้องการศึกษารวบรวม และเรียบเรียง โดยเฉพาะที่มาของชื่อคลองและชื่อหมู่บ้านของอำเภอบางบ่อ จังหวัดสมุทรปราการ ซึ่งจะสัมพันธ์กับแง่มุมของประวัติศาสตร์ท้องถิ่น วรรณกรรม ภูมิศาสตร์ และชาติพันธุ์ ตามความเชื่อ ความรู้และประสบการณ์ ตามคำบอกเล่าของคนในท้องถิ่นที่สามารถบอกเล่าเรื่องราวในอดีตและถ่ายทอดได้อย่างมีประสิทธิภาพ ประกอบกับข้อมูลจากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ชาติ ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น สภาพภูมิศาสตร์ ที่บันทึกโดยหน่วยงานราชการ

การศึกษาวิจัยดังกล่าว จะเป็นการเผยแพร่ความรู้เรื่องประวัติศาสตร์ท้องถิ่นความทรงจำ ภูมิปัญญา จากคนรุ่นหนึ่งไปสู่รุ่นหนึ่ง อันจะทำให้เกิดการตระหนักถึงการที่จะรักษาสืบทอดเรื่องราวของท้องถิ่นของตนเองได้อย่างภาคภูมิใจ รวมทั้งเพื่อต่อยอดไปเป็นทุนทางสังคมและวัฒนธรรม เพื่อการศึกษาและการท่องเที่ยว อันเป็นปัจจัยที่สำคัญในการสร้างความเข้มแข็งทางวัฒนธรรมให้เป็นชุมชนที่มีเอกลักษณ์เฉพาะของท้องถิ่น รวมทั้งเพื่อกำหนดทิศทางการพัฒนาให้สอดคล้องกับประวัติศาสตร์ ภูมิปัญญาท้องถิ่นของตนเอง นอกจากนี้การวิจัยครั้งนี้ยังมีส่วนร่วมสนับสนุนให้ประชาชนเห็นความสำคัญกับการฟื้นฟูวัฒนธรรมกลุ่มชนที่เป็นเอกลักษณ์ของตนเอง การศึกษาค้นคว้าทุนทางสังคมและวัฒนธรรมหรือภูมิปัญญาของชุมชนบางบ่อ

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาความเป็นมาของชื่อคลองและหมู่บ้านริมคลอง ในอำเภอบางบ่อ จังหวัดสมุทรปราการ
2. เพื่อศึกษาบทบาทและความสำคัญของคลองที่เปลี่ยนแปลงจากอดีตสู่ปัจจุบัน

วิธีดำเนินการวิจัย

งานวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ เน้นการลงภาคสนามในพื้นที่จริง และสืบค้นข้อมูลจากการสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการ (informal interview) ทั้งแบบเจาะจงตัวบุคคลและแบบสนทนากลุ่ม โดยการตั้งประเด็นคำถามกว้าง ๆ เป็นคำถามปลายเปิด (opened question) เพื่อนำไปสู่คำถามเฉพาะหรือเพื่อบริหารข้อมูลเชิงลึก โดยสรุปดังนี้

1. การศึกษาเอกสาร

ผู้วิจัยได้ทำการศึกษาจากเอกสารชั้นต้น ที่เป็นเอกสารราชการ เอกสารท้องถิ่น การเขียนบันทึกของชาวบ้านที่ชาวบ้านเขียนเอง และเอกสารชั้นรอง อาทิ บทความ หนังสือ วิทยานิพนธ์ที่เกี่ยวข้องในสาขาวิชาต่าง ๆ แนวคิดทฤษฎีทางคติชนวิทยา งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการตั้งชื่อคลองและชื่อบ้าน หรือภูมินามในประเทศไทย ตลอดจนภาพถ่ายเก่าและแผนที่คลองที่มีเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่บางบ่อ

2. การลงพื้นที่

ผู้วิจัยได้ศึกษาภาคสนาม โดยลงพื้นที่ทำการสัมภาษณ์และเก็บข้อมูลในหลายรูปแบบ โดยจะเน้นการสัมภาษณ์กลุ่มบุคคลที่หลากหลาย ได้แก่ ปราชญ์ชาวบ้าน ผู้รู้ในท้องถิ่น นักวิชาการ ครู อาจารย์ ผู้อาวุโสที่มีอายุ 60 ปีขึ้นไป ผู้มีบทบาททางเศรษฐกิจ (นายทุน เจ้าของกิจการสำคัญในท้องถิ่น) ผู้นำชุมชน หรืออดีตผู้นำชุมชน(กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน นายก หรือสมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล) พระภิกษุ ผู้นำศาสนา และผู้ที่มีภูมิปัญญาหรือเคยอาศัยอยู่ในพื้นที่เป้าหมาย ที่มีความรู้เรื่องราวในอดีต หรือเคยฟังบรรพบุรุษเล่าเรื่องราวในอดีต

ผู้ให้ข้อมูลการวิจัยครั้งนี้อยู่ในเขตอำเภอบางบ่อ จังหวัดสมุทรปราการ โดยเลือกผู้ให้ข้อมูลแบบเจาะจง (purposive sampling) และไม่อาศัยความน่าจะเป็น (non-probabilistic sampling) เลือกเฉพาะสมาชิกที่มีคุณสมบัติตรงตามปัญหาการวิจัย จนกว่าข้อมูลจะอิ่มตัว โดยกระจายกลุ่มผู้ให้ข้อมูลตามเขตการปกครองท้องถิ่น

3. การวิเคราะห์ข้อมูล

ผู้วิจัยนำข้อมูลทั้งหมดมาจำแนกออกเป็นส่วน ๆ แล้ววิเคราะห์ตามวัตถุประสงค์ของการวิจัยทั้ง 2 ข้อ ทั้งประวัติความเป็นมาเรื่องเล่า ๆ ตามวิธีการทางคติชนวิทยา โดยวิธีการแบบพรรณนา ตลอดจนมีการนำเสนอข้อมูลเป็นตาราง ภาพประกอบ และแผนที่ เพื่อประกอบการเขียนรายงานให้มีความชัดเจนและสมบูรณ์ยิ่งขึ้น

ผู้วิจัยใช้วิธีการตรวจสอบข้อมูล โดยใช้เทคนิคการตรวจสอบแบบสามเส้าด้านข้อมูล (Triangulation Data) เพื่อลดปริมาณข้อมูล (Data Reduction) ให้ได้ข้อสรุปที่มีมูลความจริง สามารถแปลความและสรุปความได้ถึงความสัมพันธ์ระหว่างสภาพแวดล้อมทางกายภาพ วิธีการดำเนินชีวิตในอดีตทางสังคมและวัฒนธรรม เพื่อเป็นข้อมูลประกอบ ที่มาและความสำคัญของคลองแต่ละสาย แล้วใช้วิธีการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพเพื่อหาข้อสรุปและนำเสนอผลต่อไป

ผลการวิจัย

1. พัฒนาการทางประวัติศาสตร์และสังคมของบางบ่อ

พื้นที่อำเภอบางบ่อในแง่ของการปกครอง เริ่มเมื่อราวพ.ศ.2439-2440 หรือ ร.ศ.116 เมื่อมีพระราชบัญญัติลักษณะการปกครองท้องที่ในสมัยรัชกาลที่ 5 โดยยกหมู่บ้านบางบ่อเป็นอำเภอโดยตั้งอยู่บริเวณบ้านตลาด ต่อมาเมื่อประชาชนมาติดต่อราชการไม่สะดวกจึงได้ย้ายมาอยู่บริเวณปากคลองที่เป็นจุดคลองสามสาย คือคลองบางเหี้ย คลองสำโรงและคลองบางพลี และเรียกว่า อำเภอบางเหี้ย ตามชื่อคลอง ต่อมาในปี พ.ศ.2473 กระทรวงมหาดไทยได้เปลี่ยนชื่ออำเภอบางเหี้ย เป็นอำเภอบางบ่อ

พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ สังคมและวัฒนธรรมของอำเภอบางบ่อ แบ่งออกเป็นสองช่วงคือ ช่วงแรกการตั้งถิ่นฐานราว พ.ศ. 2430 – 2475 วิถีของคนบางบ่อมีการดำเนินชีวิตแบบสังคมชานนา ประกอบด้วยผืนนา น้ำและคลองเป็น

ปัจจัยสำคัญ แต่อีกด้านหนึ่งก็มีการดำเนินชีวิตแบบสังคมวิถีคนทะเล ประกอบอาชีพประมง เนื่องจากพื้นที่ติดกับทะเล ปากอ่าวเจ้าพระยาตามอ่าวไทย ช่วงที่สอง หลังพ.ศ.2483 เป็นต้นมา ราวรัชกาลที่ 5 โดยเฉพาะเมื่อมีถนนสุขุมวิท ในปี พ.ศ. 2479 ทำให้สภาพสังคมและวิถีของคนบางบ่อเปลี่ยนแปลง

การตั้งถิ่นฐานในบางบ่อ

ชุมชนหมู่บ้านบางบ่อ มีมาก่อนร.ศ. 116 ก่อนสมัยรัชกาลที่ 5 โดยปรากฏหลักฐานในนิราศเมืองแกลง ของสุนทรภู่ ซึ่งประพันธ์ในปี 2350 ตรงกับปลายรัชกาลที่ 1 และมีการเอ่ยถึงหมู่บ้านบางบ่อ และบ้านระกาด แต่ก็เชื่อได้ว่า ก่อนหน้าราวพ.ศ. 2300 สมัยอยุธยาตอนปลายจนถึงปีพ.ศ. 2350 สมัยรัชกาลที่ 1 มีพัฒนาการของชุมชนหมู่บ้านขึ้นในพื้นที่บางบ่อแล้ว แต่ชุมชนหมู่บ้านไม่ได้ถูกกล่าวถึงในนิราศเมืองแกลง

จากการศึกษาพบว่า ช่วงต้นรัตนโกสินทร์จนถึงสมัยรัชกาลที่ 5 พื้นที่บางบ่อยังคงมีสภาพเป็นป่ารกชัฏ มีสิ่งสารพัดทั้งในน้ำและบนบกมากมาย มีคลองธรรมชาติที่เป็นสายหลักคือคลองสำโรง และคลองบางเหี้ย และมีคลองสายย่อย ๆ อีกหลายสาย และเนื่องจากสภาพทางภูมิศาสตร์ของพื้นที่บางส่วนใกล้กับอ่าวไทย จึงมีสภาพของน้ำขึ้นและน้ำลง และส่งอิทธิพลต่อการดำเนินชีวิตและการสัญจร

ครั้นหลังสนธิสัญญาบาวริง ซึ่งมีการเปิดการค้าเสรี ข้าวจึงเป็นพืชเศรษฐกิจที่สำคัญที่มีการผลิตเพื่อการส่งออก เพื่อสร้างรายได้ให้กับประเทศ จนนำไปสู่นโยบายการกระตุ้นการผลิต มีการบุกเบิกที่ดินและเคลื่อนย้ายถิ่น ของผู้คนในบริเวณที่ราบภาคกลาง เห็นได้จากได้มีการสร้างวัดขึ้นหลายวัดในอำเภอบางบ่อ ประกอบกับรัฐมีโครงการขุดคลองใหญ่หลายสาย คลองที่มีความสำคัญด้านตะวันออก คือคลองประเวศบุรีรมย์ ซึ่งทำให้การสัญจรไปมาระหว่างกรุงเทพฯ และฉะเชิงเทรา สะดวกขึ้น ซึ่งเส้นทางคลองประเวศบุรีรมย์นี้ผ่านพื้นที่อำเภอบางบ่อตอนเหนือ แต่ในช่วงแรกก็ยังไม่ปรากฏผู้คนเท่าไรนัก นอกจากนี้ก็มีการขุดคลองพระองค์เจ้าไชยานุชิต ในปีพ.ศ. 2430 ที่เชื่อมระหว่างคลองประเวศบุรีรมย์และคลองสำโรง จนเมื่อประมาณปี 2438-2453 ราวกลางรัชกาลที่ 5 ก็เริ่มมีผู้คนโดยกลุ่มคนที่เข้ามาเป็นคนไทย คนมอญ และคนจีน เข้ามาหักร้างรางทางพง จับจองที่ดินเพื่อทำนา โดยยึดครองพื้นที่ตามแนวคลอง แต่การเข้ามาเพียงเป็นการมาทำนา เมื่อถึงฤดูการทำนาก็จะเข้ามาปลูกกระท่อมหรือทับ เมื่อหมดหน้านาก็จะกลับไปถิ่นฐานเดิม และยังมีกลุ่มคนที่ไม่มีที่นาเป็นของตนเองเนื่องจากพื้นที่ส่วนใหญ่ถูกจับจองไปแล้ว ก็จะเช่าที่นาเพื่อทำกิน แล้วชำระค่าเช่านาเป็นเงินหรือเป็นข้าวให้กับเจ้าของนาหรือตัวแทนของเจ้าของนาเป็นรายปีตามแต่จะตกลงกัน การเข้ามาปลูกเรือนอาศัยเป็นการถาวรน่าจะเกิดขึ้นราวกลางรัชกาลที่ 5 จากการที่รัฐเข้ามาจัดการปกครองในเขตนี้ใหม่โดยยกบ้านตลาดขึ้นเป็นอำเภอบางบ่อในปี พ.ศ. 2444 และมีการออกประกาศกฎหมายที่ดิน ราษฎรจึงต้องแจ้งให้เจ้าหน้าที่เข้ามาทำการตรวจสอบรังวัดที่ดินที่ได้บุกเบิกเพื่อเป็นเอกสารสิทธิ ที่ดินไว้เป็นหลักฐาน และมีการชำระภาษีที่นาตามที่อัตรากำหนด และนับจากสมัยรัชกาลที่ 5 จนถึงรัชกาลที่ 7 ได้มีการเกิดชุมชนหมู่บ้านและวัดเพิ่มขึ้นในพื้นที่บางบ่อทั้งด้านเหนือและด้านใต้ของคลองสำโรงและคลองหลัก ซึ่งชุมชนเหล่านี้ต่างสืบทอดต่อกันไปพร้อมกับพัฒนาการทางสังคมและวัฒนธรรมที่สอดคล้องไปตามสภาพของภูมิศาสตร์และทรัพยากรทางธรรมชาติที่แตกต่างกันจนปรากฏเป็นรูปแบบวิถีชีวิตได้ 2 กลุ่ม คือ กลุ่มคนท้องถิ่น (ฝั่งนา) ยึดอาชีพปลูกข้าวเป็นหลัก และกลุ่มคนทะเล (ฝั่งป่า) ซึ่งยึดอาชีพประมงพื้นบ้าน และอาชีพอื่น ๆ ที่เกี่ยวกับทะเลและทรัพยากรชายฝั่งทะเล

การเปลี่ยนแปลงของบางบ่อ หลัง พ.ศ. 2483

นับตั้งแต่พ.ศ. 2483 ราวกลางรัชสมัยรัชกาลที่ 5 ศูนย์กลางความเจริญของประเทศกระจุกตัวอยู่ในเขตกรุงเทพมหานครชั้นใน ส่วนเมืองสมุทรปราการแม้จะเป็นเขตติดต่อกับกรุงเทพฯ แต่ผู้คนในแถบนี้ก็ยังคงรูปแบบการดำเนินชีวิต สังคม และวัฒนธรรมในแบบดั้งเดิมแม้จะมีการเปลี่ยนแปลงบ้างแต่ก็ดำเนินการไปอย่างช้า ๆ ในช่วงปี พ.ศ. 2479 รัฐบาลมีการส่งเสริมการลงทุนภาคอุตสาหกรรมในพื้นที่ด้านตะวันออกของกรุงเทพฯ โดยมีจังหวัดสมุทรปราการเป็นฐานของอุตสาหกรรมต่าง ๆ และในปีนั้นเองมีการตัดถนนสุขุมวิท เลียบชายฝั่งทะเลภาคตะวันออก ซึ่งการตัดถนนสุขุมวิทนี้ ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงด้านวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของคนในพื้นที่ อาทิ ถนนสายนี้แบ่งพื้นที่ของอำเภอบางบ่อด้านใต้ ฝั่งเหนือถนนเป็นฝั่งนา (น้ำจืด) และฝั่งใต้ของถนนสุขุมวิทมาจรดชายฝั่งทะเลเป็นฝั่งป่า(น้ำเค็ม) ชาวบ้านเรียกว่าถนนสุขุมวิทช่วยกันน้ำเค็ม จึงนับว่าเกิดประโยชน์กับคนที่อยู่พื้นที่ดังกล่าวซึ่งทำนาเป็นส่วนใหญ่ และยังส่งผลให้พื้นที่ฝั่งป่าบางส่วนสามารถทำนาได้ เช่นตำบลบางเปรี้ยวและตำบลบ้านระกาศ แต่ก็มีผลกระทบต่อพื้นที่ด้านใต้จรดอ่าวไทย ผู้คนแถบนี้ก็ใช้ชีวิตลำบากมากขึ้นจากการที่น้ำทะเลทะลักแล้วไม่สามารถระบายออกไปทางด้านเหนือ จึงไหลวนกลับมาด้านล่าง ทำให้ขาดแคลนน้ำจืด ทำให้การออกไปลมน้ำจืดก็ต้องปรับเปลี่ยนวิธีการไปด้วย ตลอดจนคนฝั่งเหนือซึ่งเคยมาตัดฟืนและใส่เรือมาได้ ก็ไม่สะดวกเพราะต้องจอดเรือและให้วิธีหอบฟืนข้ามถนนมาใส่เรือ แต่ในทางกลับกันถนนสุขุมวิทก็ได้สร้างความสะดวกสบายในด้านการคมนาคมขนส่ง ให้กับคนในพื้นที่ทำให้วิถีของคนบางบ่อซึ่งเคยใช้เรือในการสัญจรเริ่มมีการใช้รถและใช้ถนน ร่วมกับการใช้เรือและคลองไปด้วย

เมื่อถนนสุขุมวิท-สมุทรปราการ ได้รับความนิยมนการจราจรเริ่มหนาแน่น ในปี 2510 รัฐบาลได้มีการสร้างถนนสายใหม่จากกรุงเทพฯ มาภาคตะวันออก โดยช่วงแรกตัดจากบางนาถึงบางปะกง และขยายไปจนถึงจังหวัดตราด เรียกว่าถนนบางนา-ตราด และกาลต่อมาได้เปลี่ยนชื่อเป็นถนนเทพรัตน ในพ.ศ. 2559 ในช่วงนี้เริ่มมีการก่อเกิดโรงงานอุตสาหกรรมใหญ่เกิดขึ้นในถนนบางนา-ตราด และกลายเป็นอาชีพใหม่ของคนแถบนี้ การขยายตัวของเมืองและอุตสาหกรรมทำให้ผู้คนประกอบอาชีพที่หลากหลายมากขึ้น ทั้งค้าขาย รับราชการ พนักงานบริษัทฯ ขณะที่คนบางบ่อรุ่นใหม่ก็เริ่มมีอาชีพรับจ้างในโรงงานอุตสาหกรรม สืบเนื่องจากวิถีที่เปลี่ยนไปอาชีพของคนบางบ่อ ซึ่งอดีตมีการทำนาข้าว ทำประมงพื้นบ้าน ก็ได้เริ่มเปลี่ยนมาเป็น ทำนา เลี้ยงปลา และเลี้ยงกุ้ง และเมื่อวิกฤติราคาข้าวตกต่ำในปี พ.ศ. 2500 อีกทั้งเกิดปัญหาน้ำกร่อย ทำนาไม่ได้ ก็เริ่มมีอาชีพใหม่คือการเลี้ยงปลาสด โดยนายผัน ตูเจริญ ได้ริเริ่มเลี้ยงปลาสดในนาข้าว โดยวิธีเลี้ยงแบบธรรมชาติ จนเป็นภูมิปัญญาการเลี้ยงปลาสดของคนในพื้นที่ต่อมา ด้วยสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติและวิธีการเลี้ยง ตลอดจนภูมิปัญญาในการแปรรูปปลาสดเป็นปลาสดแดดเดียวและปลาสดหอม จนเป็นเอกลักษณ์เฉพาะและได้รับความนิยมจากตลาด จนมีชื่อเสียงกลายเป็นสินค้าการเกษตรที่ขึ้นชื่อของบางบ่อจนเรียกว่าปลาสดบางบ่อ

ขณะที่คนเปลี่ยนไปประกอบอาชีพอื่น แต่ก็มีคนทะเลจำนวนหนึ่งยังคงประกอบอาชีพประมง แต่ได้เปลี่ยนไปเป็นการทำประมงน้ำลึกเพื่อการพาณิชย์ มีเรือตั้งเกขนาดใหญ่มากและมีเทคโนโลยีสมัยใหม่เกิดขึ้นเพื่อทำให้การประมงมีประสิทธิภาพมากขึ้น นอกจากนี้ก็ประสบปัญหาแรงงานที่คนในพื้นที่ไปทำงานในระบบอุตสาหกรรม ดังนั้นแรงงานประมงจึงเป็นคนต่างถิ่น ซึ่งอาจเป็นคนอีสาน และในปัจจุบันก็เป็นแรงงานต่างด้าวจากประเทศเพื่อนบ้าน โดยเฉพาะเมียนมาร์ ดังนั้นพื้นที่ตำบลคลองด่านด้านแถบชายฝั่งทะเลจึงมีคนต่างถิ่น และต่างด้าวมาใช้พื้นที่สาธารณะปะปนกับคนในพื้นที่

เมื่อการเจริญเติบโตของโรงงานอุตสาหกรรมต่าง ๆ เกิดขึ้น ส่งผลให้จังหวัดสมุทรปราการเป็นเมืองที่รองรับการขยายตัวด้านประชากร ที่พักอาศัย โรงงานอุตสาหกรรมและการบริการ เกิดนิคมอุตสาหกรรม 3 แห่งทั้งนิคมอุตสาหกรรมบางปู ที่อำเภอเมืองฯ นิคมอุตสาหกรรมบางพลี ที่อำเภอบางเสาธง และนิคมอุตสาหกรรมเอเซีย (สุวรรณภูมิ) ที่อยู่ในอำเภอบางบ่อและอำเภอบางเสาธง ซึ่งส่งผลดีและผลเสียแก่พื้นที่อำเภอบางบ่อ ทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม ทำให้มีผลต่อรูปแบบการดำเนินชีวิตของชาวบางบ่อ จากสังคมเกษตรกรรม กลายเป็นสังคมผสมผสานของสังคมเมืองกับสังคมชนบท ที่เรียกว่ากึ่งเมืองกึ่งชนบท อันเป็นลักษณะที่ไม่ต่างกับพื้นที่ในเขตอุตสาหกรรมอื่น ๆ ซึ่งจะมีคนท้องที่ คนมาอยู่อาศัยใหม่ และคนต่างชาติ เข้ามาอยู่ในบางบ่อ ส่วนลักษณะทางกายภาพ ก็จะมีถนนสายหลักและสายรองเกิดขึ้นมากมาย และมีบทบาทแทนคลองที่เคยสำคัญในอดีต จนบางคลองก็ตื้นเขิน หรือถูกถมเพื่อสร้างถนน หรือบางคลองก็ตื้นมีน้ำเน่าระบายออกไม่ได้ หรือระบบอุตสาหกรรมที่ทำให้เกิดมลพิษในคลอง ทำให้คลองถูกลดบทบาทลง ตลอดจนประวัติศาสตร์ท้องถิ่นเรื่องราวเกี่ยวกับบ้านและชื่อคลองก็อาจจะลบเลือนไปตามกาลเวลา

2 . ความเป็นมาของการตั้งชื่อคลองและชื่อบ้านในอำเภอบางบ่อ จังหวัดสมุทรปราการ

พบว่าชื่อคลองและชื่อหมู่บ้านส่วนใหญ่ของอำเภอบางบ่อ คนในพื้นที่กำหนดเรียกกันเองโดยพิจารณาจากหลายปัจจัย อาทิ บุคคล สภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ ลักษณะภูมิประเทศ ชื่อสัตว์ที่พบมากในท้องถิ่น ศาสนสถานหรือสถานที่สำคัญของหมู่บ้าน ตลอดจนเรื่องเล่าตำนานที่สืบทอดกันมาในท้องถิ่น เป็นต้น

การตั้งชื่อหมู่บ้านจะนิยมตั้งให้สัมพันธ์กับชื่อคลองที่อยู่ใกล้ๆ เช่น บ้านคลองปลัดสาย บ้านคลองพระยานาคราช บ้านคลองนิมยมาตรา บ้านคลองบางเหี้ย บ้านคลองด่านน้อย เป็นต้น เพื่อป้องกันความซ้ำซ้อนและทิศทาง แต่บางบ้านเรียกชื่อตามลักษณะเฉพาะของชุมชน เช่นบ้านคลองมอญ ซึ่งเป็นชุมชนมอญ มีคนอยู่อาศัยอยู่มาก หรือบ้านเกาะนอก บ้านเกาะใน ซึ่งเรียกชื่อตามลักษณะภูมิประเทศของหมู่บ้าน ที่มีคลองล้อมรอบ นอกจากนั้นยังมีชื่อหมู่บ้านที่เรียกชื่อของแจกที่ทางการแจกให้กับคนที่มาช่วยขุดคลอง เช่น คลองน้ำตาล เป็นต้น

สำหรับการตั้งชื่อคลอง คนในพื้นที่มักจะตั้งชื่อไปตามสิ่งที่หรือที่เห็นไม่ว่าจะเป็นชื่อคน สัตว์ สิ่งของ ตลอดจนลักษณะภูมิประเทศ ทรัพยากรทั้งบนดินและในน้ำ ความเชื่อและเรื่องเล่าในท้องถิ่นโดยจำแนกชื่อคลองตามลำดับมากไปหาน้อย ได้ 11 หมวดหมู่ คือ

1. ตั้งชื่อตามบุคคล เนื่องจากแต่ก่อนผืนนากว้างย้อมห่างไกลจากคลองหลัก เจ้าของนาจึงได้ทำการขุดทางน้ำเรียกว่า ขุด เพื่อชักน้ำจากคลองใหญ่มาใช้ในนา หากการขุดขุดเข้าแปลงนาโดยไม่ได้ตัดผ่านแปลงนาผู้อื่นก็มักจะเรียกชื่อขุดตามเจ้าของนานั้น ๆ ถ้าหากจำเป็นต้องขุดขุดลากผ่านแปลงนาผู้อื่นซึ่งมีหลายเจ้าของ ก็ต้องตกลงขอกันพื้นที่บางส่วนทำขุด ถือว่าได้ประโยชน์กันทั้งสองฝ่ายคือได้ทางน้ำและทางลำเลียงผลผลิตร่วมกัน และขุดนั้นอาจตั้งชื่อตามคนใดคนหนึ่งที่มีนาหรือบ้านที่อยู่ในบริเวณนั้น ๆ เหตุนี้จึงมีชื่อขุดซึ่งตั้งตามชื่อคนอยู่แทบทุกพื้นที่ของบางบ่อการนำชื่อคนมาตั้งชื่อขุด จึงมีมากที่สุดและจำแนกได้เป็น 3 ลักษณะ ได้แก่

- 1.1 ตั้งตามชื่อคนที่ขุดขุดเป็นคนแรก เพื่อบอกว่าคน ๆ นี้เป็นเจ้าของที่นาอยู่ในคลอง ซึ่งบางคนอาจมีบ้านอยู่ในขุดด้วย เพื่อให้จดจำได้ง่ายและอาจประกาศชื่อผู้ถือกรรมสิทธิ์ครอบครองที่ดินในบริเวณนี้อย่างไม่เป็นทางการ เช่น คลองขุดตาฟูก คลองหลอดยายเก็บ คลองขุดตาเติบ เป็นต้น

1.2 ตั้งตามชื่อคนที่อาศัยอยู่ในคลอง โดยอาจตั้งตามคนที่เข้ามาอยู่เป็นคนแรกหรือตั้งตามชื่อเจ้าของบ้านที่มีเพียงหลังเดียวในคลอง โดยบ้านนั้นอาจจะอยู่ที่ต้นคลอง ปลายคลอง หรือกลางคลอง กรณีนี้ มักพบในคลองสายสั้น ๆ อาจเป็นคลองลัดหรือคลองเชื่อมไปออกยังคลองอื่น ๆ ดังเช่น คลองลัดยายเต่า คลองยายเผื่อน คลองตาท้วม คลองยายตัว เป็นต้น

1.3 ตั้งตามชื่อพระราชทาน ผู้มีอำนาจทางสังคมและเศรษฐกิจของชุมชน อาจจะแสดงถึงความสำคัญหรือประกาศอำนาจทางเศรษฐกิจและสังคมของผู้ครอบครองพื้นที่คลอง หรือผู้มีอำนาจในการเป็นแม่กองขุดคลอง มีทั้งเรียกชื่อคลองตามยศตำแหน่งขุนนางผู้มีบรรดาศักดิ์หรือผู้นำท้องถิ่น เช่น คลองพระองค์เจ้าไชยานุชิต คลองประเวศบุรีรมย์ คลองพระยานาคราช คลองพระยาสมุทร ที่เรียกตามบรรดาศักดิ์ของขุนนาง ซึ่งบ่งบอกว่าเป็นคนของหลวงหรือราชการ เป็นต้น

2. ตั้งชื่อตามลักษณะภูมิประเทศ เพราะต้องการบอกสภาพและลักษณะภูมิประเทศของคลองว่ามีลักษณะอย่างไร เช่น มีพื้นที่ในคลองนั้นพอมถึงช่วงนั้นก็ลาดลงต่ำ เช่นคลองคอตลอด คลองลาดหวาย หรือบริเวณนั้นเป็นทางแยกทำให้คลองสองสายมาสบกันทำให้น้ำในคลองมีสองสี เช่น คลองแพรกน้ำขาว และคลองแพรกน้ำแดง พื้นที่นี้ดินเค็มซึ่งเกิดจากน้ำทะเลท่วมถึงเช่นคลองเกลือ หรือพื้นที่ ๆ มีการขุดคลองกันคลองใหญ่ เพื่อชักน้ำเข้าไปในที่นา เช่น คลองสกัด 75 คลองสกัด 100 หรือคลองขอย เช่น คลองสาม คลองสี่ คลองห้า คลองหก เป็นต้น

3. ตั้งชื่อตามชื่อของพืชพันธุ์ไม้และลักษณะที่เกี่ยวข้อง เพราะพื้นที่ มีความหลากหลายทั้งที่ลุ่มที่ดอน ป่ารก พุ่มนา และพื้นที่ทะเล หรือบางบริเวณก็รับกระแสน้ำขึ้นน้ำลงของน้ำทะเลปากอ่าวไทยทำให้พืชพันธุ์ไม้แตกต่างกัน หากพบว่ามีพันธุ์ไม้โดดเด่นจนสังเกตได้ก็จะนำมาตั้งเป็นชื่อคลอง เพราะจำง่ายและเข้าใจตรงกันทั้งยังบอกเล่าพื้นที่บริเวณนั้นไปด้วย แนวคิดการตั้งชื่อคลองจึงมี 3 ประการ คือ

หนึ่ง มีลำต้นสูงใหญ่โดดเด่นเพียงต้นเดียว อาจอยู่ต้นคลองหรือปลายคลองเช่น คลองสำโรง คลองไทรโยค เป็นต้น

สอง มีพันธุ์ไม้ชนิดนั้น ๆ ขึ้นเคลื่อนไปตลอดแนวคลองหรือช่วงหนึ่งของคลองในอดีต เช่น คลองเปรี้ง คลองชะคราม เป็นต้น

สาม เป็นพืชพันธุ์ที่ขึ้นเฉพาะในพื้นที่นั้น เช่นคลองกระแซงเตย คลองสะบัดจาก คลองลาดหวาย เป็นต้น

4. ตั้งชื่อตามสัตว์ที่พบมากและลักษณะของอาการของสัตว์ เพื่อบอกว่ามีสัตว์ชนิดนั้นอาศัยหรือพบมากอยู่ในบริเวณนั้น เช่น คลองบางเหี้ย คลองบางตีนนก (คลองไชนก) คลองบางกระยาง คลองกาหลง คลองควาย คลองปึกกา คลองบางเพรียง เป็นต้น นอกจากนั้นการที่มีสิ่งสารสัตว์อาศัยอยู่มากยังแสดงถึงความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่นั้นด้วย

5. ตั้งชื่อตามขนาดหรือทิศทางของคลอง โดยมากจะเรียกคลองที่ขุดขึ้นในภายหลังแล้วตั้งชื่อให้สอดคล้องกับลักษณะของคลองเพื่อบอกให้คนทั่วไปเข้าใจ เช่น คลองที่ขุดตัดกับคลองอื่นเพื่อย่นระยะทางจะเรียกว่าคลองลัดหรือคลองขวาง(หรือฝาง) หากขุดโอบรอบหรือติวโค้งพื้นที่ใดที่หนึ่งก็จะเรียกว่า คลองอ้อม เช่น คลองอ้อมไร่ คลองอ้อมวัด เป็นต้น แต่ถ้าหากปากคลองด้านใดด้านหนึ่งทะลุออกไปไหนไม่ได้ก็จะเรียกว่าคลองตัน เป็นต้น ลักษณะนี้มีทั้งคลองยาวและคลองสายสั้นๆ

ยังมีคลองที่มีลักษณะเฉพาะอื่นอีก รูปร่างคล้ายกับอาวุธ เช่น คลองธนู หรือคลองซึ่งเกิดจากน้ำคลองสองสาย ไหลมาบรรจบกันจนบริเวณนั้นเป็นทางแยก ชาวบ้านเรียกว่า แพรก หมายถึง แอ่ง หรือ บ่อเพื่อสื่อถึงลักษณะพิเศษนี้ ซึ่งทำให้เกิดน้ำมีสองสีย่างชัดเจน เช่นคลองแพรกน้ำแดง (หนามแดง) คลองแพรกน้ำขาว

ส่วนการตั้งชื่อตามขนาดของคลอง อาทิ คลองสกัดเจ็ดสิบห้า คลองสกัดเจ็ดสิบ คลองสกัดแปดสิบ คลองสกัดร้อย โดยมากเป็นคลองที่เอกชนขุดขึ้นมาในภายหลัง เป็นคลองเศรษฐกิจซึ่งมีจุดประสงค์ 2 ประการ คือ เพื่อชักน้ำเข้าสู่นาเช่า และเพื่อใช้คลองเป็นตัวแบ่งพื้นที่นา จึงได้กำหนดให้คลองแต่ละสายมีความยาวความห่างเท่า ๆ กันตามมาตรฐานวัดแบบไทย หรืออีกนัยหนึ่งเพื่อสกัดกั้นน้ำเค็มอันอาจทำให้พืชผลเสียหายด้วย นอกจากนี้ยังมีการขุดคลองซอย เข้าที่นา เลยเรียก คลองสาม คลองสี่ คลองห้า คลองหก เป็นต้น

6. ตั้งชื่อตามสิ่งก่อสร้างที่มีอยู่เดิม เพื่อให้ทราบว่ามีสิ่งก่อสร้างใดเป็นสัญลักษณ์ของคลองนั้น เช่น วัด บ้านเรือน ด่าน เป็นต้น โดยการตั้งชื่อมีหลายกรณี ได้แก่

หนึ่ง เป็นวัด หรือสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ที่มีมานานก่อนที่จะมีคนเข้าไปอาศัยอยู่ในบริเวณนั้น เช่น คลองวัดสุคัน

สอง เป็นสิ่งก่อสร้างที่มีรูปแบบสถาปัตยกรรมแตกต่างไปจากสิ่งก่อสร้างที่มีอยู่ทั่วไปในคลองนั้นทำให้โดดเด่น เช่น คลองสามเรือน

7. ตั้งชื่อตามเครื่องใช้ไม้สอย เกิดสองกรณี คือ หนึ่ง เรียกชื่อตามอุปกรณ์จับสัตว์น้ำที่พบเห็นอยู่ในคลองนั้น เช่น คลองหลุมโพรง และ สอง เรียกตามชื่อส้วมตามภาษาจีน เช่น คลองสีลัง

8. ตั้งชื่อตามความเชื่อหรือตำนาน คือตั้งชื่อตามเรื่องเล่าสืบกันมาในท้องถิ่นที่มีเค้าความจริงและอาจมีการเติมแต่งตามอรรถรสของผู้เล่า เช่น คลองปีกกา คลองสัมชัย (สามมีชัย) เป็นต้น

9. ตั้งชื่อตามถิ่นฐานดั้งเดิมของคนที่อยู่ในคลอง เกิดจากการที่คนต่างถิ่นเข้ามาบุกเบิกและอยู่อาศัยในคลอง หรือมาร่วมขุดคลองแล้วก็อาศัยอยู่บริเวณนั้นเป็นจำนวนมาก และมักจะชักชวนเครือญาติหรือคนในหมู่บ้านให้ย้ายเข้ามาอยู่ร่วมคลองเดียวกันและพึ่งพากันในยามประกอบกิจกรรมต่าง ๆ แล้วเรียกชื่อคลองไปตามถิ่นฐานเดิมเพื่อให้ทราบรากเหง้าของคนที่อยู่ในคลอง เช่น คลองมอญ คลองฉะบัง (อาบัง) คลองบางพลีน้อย เป็นต้น

10. ตั้งชื่อตามเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในท้องถิ่น เป็นเรื่องเล่าที่สืบกันมาในท้องถิ่นว่า ได้มีการร่วมแรงร่วมใจของชาวบ้านในการขุดคลองแล้วทางการได้มีการแจกของเพื่อแทนค่าแรงในการขุด ได้แก่คลองน้ำตาล เป็นต้น

11. ยังหาข้อสรุปไม่ได้ หรือไม่ทราบที่มา ที่ต้องการให้ศึกษาค้นคว้าต่อไป เช่น คลองกันยา คลองช้างตาย คลองมังกร คลองปรก คลองนางหงษ์ คลองหม้อข้าวหม้อแกง เป็นต้น

นอกจากนั้นยังพบว่า คลองหลายสายที่เปลี่ยนแปลงชื่อเรียกในภายหลังนั้น มีหลายสาเหตุ เช่น การตีความภาษา การออกเสียง หรือลักษณะคลองที่เปลี่ยนแปลงไป ซึ่งมีจำนวน 14 คลอง

ลำดับ	ชื่อเดิม	ชื่อปัจจุบัน
1	คลองขวดนา / คลองพระยาผลา / คลองยายทิม	คลองสนามพลี
2	คลองส่วย	คลองขวดใหญ่

ลำดับ	ชื่อเดิม	ชื่อปัจจุบัน
3	คลองหัวนา / คลองสามมีชัย	คลองสัมมะชัย
4	คลองกังสีลัง	คลองสีลัง
5	คลองลาว	คลองกระแซงเตย
6	คลองนอก	คลองปลัดสาย
7	คลองใน	คลองวงเวียน
8	คลองหม้อข้าวหม้อแกง	คลองไทรโยค
9	คลองบ้านตะกาด (บ้านรัยกาจ)	คลองบ้านระกาศ
10	คลองไชนก	คลองบางกะนก
11	คลองบางอีเพ็ง	คลองบางนางเพ็ง
12	คลองมอญ / คลองพระยาสมุทร	คลองนิมยาตรา
13	คลองพระยารรคราช	คลองพระยานาคราช
14	คลองอาบัง	คลองฉะบัง

ทั้งนี้ผู้วิจัยพบว่าป้ายชื่อคลองมีทั้งที่เขียนคำว่า คลอง ขวด หลอด รวมกันก็มี ทั้งที่จริงชาวบ้านเข้าใจกันดีว่า ลักษณะขวด หลอด คลองแตกต่างกัน แต่ก็เป็นไปได้ว่าในชั้นหลังขวดบางสายได้ขยายจนกว้างพอที่จะเป็นเส้นทางสัญจรจนดูมีขนาดเทียบเท่าคลอง เมื่อกำหนดชื่อในเอกสารราชการจึงได้เขียนคลองขวดควบคู่กันไป เช่น คลองขวดนา คลองขวดตาเติบ คลองขวดยายทิม คลองหลอดเผือกกล้า คลองขวดต่ายม เป็นต้น แต่คนพื้นที่หลายท่านยังคงเรียกว่า ขวด อีกทั้งบางคลองซึ่งเปลี่ยนชื่อเรียกไปแล้วแต่คนในพื้นที่ยังคงเรียกชื่อเดิมเพราะเข้าใจตรงกัน

สำหรับคลองที่มีความยาวพาดผ่านหลายพื้นที่หรืออยู่ในแนวเขตคาบเกี่ยวช่องหลายตำบลหรือหลายอำเภอ หรือสองจังหวัด ก็มักจะมีชื่อปรากฏอยู่ในเอกสารราชการทั้งสองแห่ง เช่น คลองพระองค์เจ้าไชยานุชิต ไหลผ่าน ตำบลเปรี้ง ตำบลคลองสวน มาถึงตำบลบางบ่อ คลองกันยาก็พาดผ่านหลายตำบลได้แก่ ตำบลบางบ่อ ตำบลคลองด่าน ตำบลบางเพรียง ก็จะมีคลองกันยาไหลผ่านทั้งสามตำบล ตำบลบางบ่อกับตำบลเปรี้งก็จะมีคลองพระองค์เจ้าไชยานุชิต ตำบลเปรี้งกับตำบลคลองสวน ก็จะมีคลองประเวศบุรีรมย์ ตำบลบ้านระกาศ กับตำบลบางเพรียง ก็จะมีคลองบางนางเพ็ง หรือคลองบางเหี้ย ก็จะมีทั้งที่ตำบลคลองด่าน ตำบลบางเพรียงและตำบลคลองด่าน หรือคลองสำโรง ซึ่งเป็นคลองที่ต้นคลองอยู่ในอำเภอเมือง ไหลผ่านอำเภอบางพลี บางเสาธง และอำเภอบางบ่อ ไปสู่จังหวัดฉะเชิงเทรา หรือคลองสนามพลี ซึ่งกั้นระหว่างอำเภอบางเสาธงกับอำเภอบางบ่อ หรือคลองปึกกา กับคลองหอมศีล ก็จะมีอยู่ในอำเภอบางบ่อ จังหวัดสมุทรปราการ และอำเภอบางปะกง จังหวัดฉะเชิงเทรา เป็นต้น

อนึ่ง ชื่อคลองและบ้านบางแห่งไม่อาจสรุปได้ คือ 1. คลองกันยา 2. คลองไร่พริก 3. คลองหม้อข้าวหม้อแกง 4. คลองช้างตาย 5. คลองปรก 6. คลองมังกร 7. คลองนางหงษ์ เนื่องจากยังไม่สามารถหาผู้อาวุโสมาอธิบายได้ และคลองบางคลองที่ผู้วิจัยไม่สามารถหาที่มาได้ ทั้งนี้เนื่องมาจากขณะที่ดำเนินการวิจัยมีสถานการณ์โควิด19 ระบาด จึงไม่สามารถเก็บรวบรวมข้อมูลได้ และผู้วิจัยจะต้องดำเนินการปิดโครงการ ผู้วิจัยจึงต้องละที่มาของชื่อคลองดังกล่าวไว้ให้ผู้สนใจสืบค้นต่อไป

การอภิปรายผล

อำเภอบางบ่อเป็นอำเภอหนึ่งของจังหวัดสมุทรปราการ พื้นที่นี้มีการก่อกำเนิดชุมชน หมู่บ้าน โดยปรากฏชื่อในนิราศเมืองแกลงของสุนทรภู่ แต่การก่อเกิดชุมชนหมู่บ้านบางแห่งมีมาตั้งแต่ปลายสมัยกรุงศรีอยุธยา พื้นที่ของอำเภอบางบ่อ เป็นแนวยาวจากทางเหนือมาทางใต้ โดยทางตอนเหนือเป็นพื้นที่ทำนา ในขณะที่ทางตอนใต้เป็นพื้นที่ป่าชายเลนทะเลอ่าวไทย บางบ่อซึ่งอดีตเป็นปารกทึบ ได้มีการมาหักร้างถ้างพงเป็นชุมชน ทำมาหาเลี้ยงชีพด้วยการปลูกข้าวเป็นสังคมชาวนาทั้งนี้เป็นผลสืบเนื่องมาจากนโยบายให้ราษฎรบุกเบิกพื้นที่ทำนาในสมัยรัชกาลที่ 5 รวมทั้งมีการขุดคลองโดยใช้เทคโนโลยีที่ทันสมัยในขณะนั้นเพื่อเปิดพื้นที่ทำนาให้กว้างไกลออกไปคล้ายกับประวัติคลองรังสิต : การพัฒนาที่ดินและผลกระทบต่อสังคม พ.ศ. 2431-2457 ของสุนทรี อาสะโว้ย (2530) ซึ่งกล่าวเช่นกันว่า รัฐบาลให้ความสำคัญต่อการขยายพื้นที่การทำนาและการขุดขยายคลองทั้งของหลวงและเอกชนเป็นจำนวนมากจนทำให้มีการอพยพเข้ามาเข้ามาตั้งถิ่นฐานในเขตรังสิต โครงการรังสิตถือได้ว่าเป็นการขุดคลองที่สำคัญอย่างเด่นชัดที่สุดและทำให้คลองรังสิตเชื่อมโยงไปยังคลองอื่น ๆ ได้โดยสะดวก เช่นเชื่อมกับคลองที่อยู่ทางด้านตะวันออกของกรุงเทพมหานคร ได้แก่คลองประเวศบุรีรมย์ คลองแสนแสบ ตอนล่าง คลองพระองค์เจ้าไชยานุชิต ต่อมาคลองส่วนนี้ได้เชื่อมกับคลองธรรมชาติที่มีอยู่เดิมในพื้นที่บางบ่อและกลายเป็นแหล่งน้ำรวมทั้งเป็นเส้นทางคมนาคมทางน้ำเข้าสู่กรุงเทพมหานคร ทั้งยังมีส่วนสนับสนุนทำให้เกิดการบุกเบิกที่นา การเข้ามาอยู่ของคนต่างพื้นที่จนก่อเกิดเป็นชุมชนหมู่บ้านในฝั่งตะวันออกของเมืองสมุทรปราการ

สำหรับเรื่องราวประวัติศาสตร์ สังคม วัฒนธรรมตลอดจนลักษณะภูมิประเทศและลำคลองหลายสายของอำเภอบางบ่อยังมีความสอดคล้องกับคลองและเรื่องราวของบ้านในอำเภอบางพลีและบางเสาธงด้วย ดังมีข้อมูลตรงกับงานวิจัยของของพรรณศิริ แจ่มอรุณ และคณะ (2557; 2561) การตั้งชื่อคลองและชื่อบ้านในอำเภอบางพลี จังหวัดสมุทรปราการ และการตั้งชื่อคลองและชื่อบ้านในอำเภอบางเสาธง จังหวัดสมุทรปราการ ซึ่งกล่าวถึงชุมชนบางพลีว่าเป็นชุมชนขนาดใหญ่ที่ตั้งอยู่บนเส้นทางคลองสำโรงเส้นซึ่งเชื่อมระหว่างแม่น้ำเจ้าพระยากับแม่น้ำบางปะกง และอำเภอบางบ่อก็อยู่ในเส้นทางคลองสำโรงเช่นกัน

แนวคิดในการตั้งชื่อคลองและชื่อบ้านของอำเภอบางบ่อ มีความสอดคล้องกับการตั้งชื่อบ้านในอำเภอบางพลีและอำเภอบางเสาธง จังหวัดสมุทรปราการ ดังเช่น งานวิจัยของพรรณศิริ แจ่มอรุณ และคณะ (2557) ซึ่งศึกษาเรื่องการจัดตั้งชื่อบ้านและชื่อคลองในอำเภอบางพลี จังหวัดสมุทรปราการ พบว่า การตั้งชื่อบ้านและชื่อคลอง ตั้งชื่อตามลักษณะดังนี้ 1) ตั้งชื่อตามพืชพันธุ์ไม้ และลักษณะที่เกี่ยวข้อง 16 ชื่อ 2) ตั้งชื่อตามบุคคลและลักษณะอาการของคน 15 ชื่อ 3) ตั้งชื่อตามลักษณะภูมิประเทศ 8 ชื่อ 4) ตั้งชื่อตามขนาดหรือทิศทางของคลอง 7 ชื่อ 5) ตั้งชื่อตามสัตว์และลักษณะอาการของสัตว์ 6 ชื่อ 6) ตั้งชื่อตามสถานที่ก่อสร้างที่มีอยู่เดิม 4 ชื่อ 7) ตั้งชื่อตามความเชื่อและตำนาน 3 ชื่อ 8) ตั้งชื่อตามเครื่องมือใช้สอย 2 ชื่อ 9) ตั้งชื่อตามกิริยาการกระทำหรือเหตุการณ์ 5 ชื่อ 10) การตั้งชื่อตามอาหาร 1 ชื่อ และ การศึกษาเชิงควินวิทยา : การตั้งชื่อบ้านและชื่อคลองในอำเภอบางเสาธง (พรรณศิริ แจ่มอรุณ และคณะ. 2561: 360-361) ที่พบว่า การตั้งชื่อดังกล่าวตั้งชื่อตามลักษณะดังนี้ 1) ตั้งชื่อตามบุคคล 13 ชื่อ 2) ตั้งชื่อตามพืชพันธุ์ไม้และลักษณะที่เกี่ยวข้อง 9 ชื่อ 3) ตั้งชื่อตามขนาดหรือทิศทางของคลอง 7 ชื่อ 4) ตั้งชื่อตามลักษณะภูมิประเทศ 6 ชื่อ 5) ตั้งชื่อตามสัตว์และลักษณะอาการของสัตว์ 6 ชื่อ 6) ตั้งชื่อตามสิ่งก่อสร้างที่มีอยู่เดิม 5 ชื่อเรื่อง 7) ตั้งชื่อตามกิริยาการกระทำหรือเหตุการณ์ 5 ชื่อ 8)

ตั้งชื่อตามถิ่นฐานดั้งเดิมของคนที่อยู่ในคลอง 4 ชื่อ 9) ตั้งชื่อตามเครื่องใช้ไม้สอย 2 ชื่อเรื่อง 10) ตั้งชื่อตามความเชื่อหรือตำนาน 2 ชื่อเรื่อง

ทั้งนี้เพราะอำเภอบางบ่อ อำเภอบางพลี และอำเภอบางเสาธง (ซึ่งเดิมคือส่วนหนึ่งของอำเภอบางพลี) มีลักษณะทางภูมิศาสตร์คล้ายคลึงกัน แตกต่างกันที่อำเภอบางบ่อ มีบางส่วนติดต่อกับทะเล โดยเฉพาะตำบลคลองด่าน และในอดีตก็มีน้ำทะเลท่วมถึงในตำบลอื่น ๆ เช่นเดียวกัน ก่อนที่จะมีการสร้างถนนสุขุมวิท ทำให้เป็นปราการในการกั้นระหว่างน้ำจืด กับน้ำเค็ม และทำให้ระบบนิเวศวิทยาเปลี่ยนแปลงส่งผลต่อลักษณะภูมิศาสตร์ระหว่างในอดีตกับปัจจุบัน คลองในสภาพปัจจุบันจึงมองไม่เห็นถึงลักษณะที่มาในอดีต การตั้งชื่อคลองของอำเภอบางบ่อมีลักษณะการตั้งชื่อคลองและหมู่บ้านมีลักษณะสอดคล้องกันกับอำเภอบางพลีและอำเภอบางเสาธง

นอกจากนี้ยังสอดคล้องกับงานวิจัย แนวคิดของการตั้งชื่อบ้านนามเมืองที่ปรากฏในพื้นที่ภาคอื่น ๆ ของประเทศไทย ด้วย ดังเช่น งานวิจัยของ วรณภา บุญประทีป (2553) ศึกษาชื่อหมู่บ้านในเขตอำเภอมือง จังหวัดลพบุรี สรบุศย์ รุ่งโรจน์สุวรรณ และ รุ่งวิมล รุ่งโรจน์สุวรรณ (2553) ได้ทำการศึกษาชื่อหมู่บ้านในอำเภอยางชุมน้อย จังหวัดศรีสะเกษ มาโนช ดินลานสกุล (2552) ได้ทำการวิจัยเรื่อง ชื่อบ้านนามเมือง : เรื่องเล่าชีวิตคนและชุมชนลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา ซึ่งพบว่าข้อค้นพบที่ศึกษาเกี่ยวกับภูมินามในจังหวัดต่าง ๆ สรุปว่า มีแนวคิดการตั้งชื่อซึ่งสัมพันธ์กับทำเลที่ตั้งถิ่นฐาน การประกอบอาชีพ พืชพรรณและสภาพภูมิประเทศเป็นสำคัญ และมีจุดประสงค์เพื่อให้เกิดความเข้าใจตรงกัน นอกจากนี้ชื่อยังสะท้อนถึงภาพรวมของพื้นที่ทางด้านภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม ซึ่งก็สอดคล้องกับการตั้งชื่อคลองและชื่อบ้านของอำเภอบางบ่อ จังหวัดสมุทรปราการ

นอกจากนี้ผู้วิจัยยังพบว่า การตั้งชื่อคลองหรือชื่อบ้านในพื้นที่อำเภอบางบ่อแทบไม่มีชื่อที่เกี่ยวข้องกับการคมนาคมทางบก ยกเว้น คลองด่าน ซึ่งมีที่มาจากด่านผ่านทางที่กั้นในถนนสุขุมวิทซึ่งเป็นความเจริญที่ผ่านมาในครั้งอดีตที่เป็นเช่นนี้เพราะบางบ่อมีภูมิประเทศที่ประกอบด้วยคลองเป็นจำนวนมาก ในอดีตผู้คนให้ความสำคัญกับการสัญจรทางน้ำ มากกว่าการสัญจรทางบก นอกจากนี้คลองยังใช้ขนส่งผลผลิตทางการเกษตร จำพวกข้าว พืชผล หรือแม้แต่ผลผลิตทางการประมง แม้กระทั่งในช่วงฤดูแล้งซึ่งน้ำคลองน้อยหรือแห้งขอดจนไม่สามารถใช้เรือได้ คนในพื้นที่ก็ยังใช้วิธีการเดินเท้าทั้งในระยะใกล้และไกลไปยังที่ต่าง ๆ เรือและคลองจึงมีบทบาทสำคัญต่อวิถีชีวิตของผู้คนที่อยู่ติดน้ำมากกว่าเกวียนที่มีความสำคัญต่อพื้นที่ ๆ ใช้ทางบก

ทั้งนี้ ยังพบอีกว่าบางพื้นที่ของอำเภอบางบ่อ มีเรื่องราวลักษณะเรื่องเล่า (narratives) ที่เป็นตำนานซึ่งคนในพื้นที่จำแล้วถ่ายทอดกันด้วยปากต่อปากสืบกันมา อาทิ ในพื้นที่ตำบลคลองด่านที่มีชาวบ้านพื้นถิ่น ชาวจีน และชาวมอญ ที่ชุมชนคลองมอญ บริเวณวัดสร้างโคก (วัดมอญ) ก็มีเรื่องราวของพระเจ้าตากสินที่เป็นเรื่องเล่าในท้องถิ่นสืบกันมาว่า ที่พระองค์ท่านได้ตีฝ่าวงล้อมพม่า มาและได้แล่นเรือมาออกปากอ่าวเจ้าพระยา เพื่อจะมุ่งหน้าไปจับหนุ่ยนั้น จนมาถึงคลองด่านซึ่งเป็นย่านชาวประมงจับมืออาชีพ ที่มีความสามารถในการเดินเรือ ต่อเรือ และปลุกผัก ประกอบกับมีชาวมอญ และชาวไทยพื้นถิ่นอาศัยอยู่จำนวนหนึ่ง คลองด่านจึงนับเป็นชัยภูมิที่เหมาะสมในการต่อเรือ เพื่อจะเดินทางไปจับหนุ่ย เนื่องจากมีกำลังคนที่มีความสามารถในการต่อเรือและการเดินเรือ อีกทั้ง คลองด่านอุดมสมบูรณ์ทั้งข้าวปลาอาหาร จึงเหมาะสมที่จะเป็นที่สะสมเสบียงเพื่อการดังกล่าว เรื่องนี้เป็นเรื่องราวในท้องถิ่นที่เล่าสืบต่อกันมา หรือเรื่องเล่าเกี่ยวกับบางพลีน้อย บ้านปึกกา หรือคลองสัมมะชัย ที่ชื่อที่มาของคลองและบ้านนั้นไปเชื่อมโยงกับเรื่องราวของพระเจ้าตากสินใน

ลักษณะของการแปรรูปกระบวนการที่เป็นลักษณะปึกา หรือบ้านสามมีย หรือบางพลีน้อย ที่มีเรื่องเล่าเกี่ยวกับการทำบัตรพลีน้อย เช่นเดียวกับเรื่องเล่าที่บางพลีใหญ่ (อำเภอบางพลี) ถึงขนาดที่ผู้รู้ในท้องถิ่นนำไปประพันธ์เป็นบทเพลงที่อธิบายที่มาเกี่ยวกับพื้นที่ดังกล่าว ทั้งนี้ เนื่องจากบางบ่อ มีคนกลุ่มชาติพันธุ์ทั้งไทย มอญ จีนเข้ามาอยู่อาศัย ประกอบกับเรื่องราวเกี่ยวกับคุณงามความดีของพระเจ้าตากสินมีต่อแผ่นดินไทยนั้นปรากฏในทุกกลุ่มคน จึงทำให้เรื่องนี้เป็นที่รวบรวมพลังของคนกลุ่มต่าง ๆ ให้เป็นกลุ่มหรือพวกเดียวกันได้ หรือที่ตำบลบางเหี้ย (คลองด่าน) ก็มีเรื่องเล่าเกี่ยวกับปาฏิหาริย์ของเสือหลวงปู่ปาน พระเกจิอาจารย์ชื่อดังย่านบางบ่อ ที่เกี่ยวกับการเสด็จประพาสของรัชกาลที่ 5 ในการเสด็จมาที่ประตูละบายน้ำคลองบางเหี้ย ที่ตำบลคลองด่าน ซึ่งเชื่อมโยงกับเรื่องเล่าและเหตุการณ์ต่าง ๆ ในประวัติศาสตร์ หรือเรื่องเล่าเกี่ยวกับคหบดีบ้านสามเรือนที่ปั่นเหี้ยซึ่งทำจากทองคำให้ลูกเล่น แล้วเหี้ยคลานลงน้ำไป ล้วนแต่ทำให้เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจผู้คนให้หลอมกันเป็นหมู่พวกเดียวกันได้

เรื่องเล่าในลักษณะตำนาน มีเนื้อความที่เป็นจริงปะปนไปกับอภินิหารและความเหลือเชื่อ ทั้งยังมีความสับสนหลายทางเพราะการเล่าแบบปากต่อปากสืบทอดมาหลายสำนวน บางเรื่องยังไม่มีการพิสูจน์ในทางวิทยาศาสตร์หรือเหตุผลทางประวัติศาสตร์และโบราณคดี แต่ถ้าพิจารณาตามแนวคิดทฤษฎีของ Claude Levi-Strauss (ศิริพร ณ ถลาง, 2552: น. 240-249) ที่กล่าวว่าเรื่องเล่าในลักษณะตำนานนั้นเป็นวิธีคิดของคนที่ถูกพันธอย่างใกล้ชิดกับวิถีแบบธรรมชาติ และจะถ่ายทอดผ่านตำนานปรัมปราโดยเนื้อเรื่องนั้นอาจเป็นไปได้ในความเป็นจริง แต่ก็เป็นภาษาที่เป็นรหัสที่บรรพบุรุษสื่อสารความในใจผ่านมายังชนรุ่นหลังนั้น จึงเป็นไปได้หรือไม่ว่าตำนานเหล่านี้ อาจเป็นความในใจของบรรพบุรุษที่พยายามสื่อสารผ่านมายังชนรุ่นหลัง โดยให้ตำนานเรื่องเล่าต่าง ๆ เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจให้คนเกิดการรวมกลุ่มเป็นพวกเดียวกันและมีความเชื่อ นับถือในสิ่งเดียวกันดัง เช่นเรื่องราวของพระเจ้าตากสิน เรื่องราวของอภินิหารของเสือหลวงปู่ปาน เป็นต้น ซึ่งเป็นสิ่งสำคัญที่จะทำให้ชุมชนหมู่บ้านเกิดความเข้มแข็ง

อย่างไรก็ดี แนวคิดของการตั้งชื่อคลองและชื่อบ้านที่กล่าวมาทั้งหมด ล้วนมีจุดประสงค์หลักคือเพื่อให้เป็นไปโดยสะดวกและเกิดความเข้าใจตรงกันของผู้ที่อยู่ในพื้นที่ที่สำคัญ แต่การตั้งชื่อคลองและชื่อบ้านยังเชื่อมโยงไปสู่เรื่องราวความทรงจำร่วมกันของคนในพื้นที่ ทั้งสะท้อนให้เห็นถึงบริบททางสังคมและวัฒนธรรมของบางบ่อในอดีตจวบจนกระทั่งมีการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมดังปัจจุบันตลอดจนแนวโน้มอันอาจเกิดขึ้นในอนาคต

ข้อเสนอแนะ

สืบเนื่องจากอำเภอบางบ่อได้ถูกความเจริญทางสังคมและการขยายตัวของเศรษฐกิจต่าง ๆ ทำให้วิถีของคนบางบ่อได้เปลี่ยนแปลงไปจากสังคมที่พึ่งพาการเกษตร เป็นสังคมอุตสาหกรรมมากขึ้น การดำเนินชีวิตเป็นแบบกึ่งเมืองกึ่งชนบท แต่ผู้คนดั้งเดิมยังคงมีความผูกพันกันภายในสูง และยังคงรักษาอัตลักษณ์ (Identity) ของคนท้องถิ่นไว้ เห็นได้จากการสังสรรค์ทางสังคมและวัฒนธรรมในรูปแบบกิจกรรมอื่น ๆ นอกจากกิจกรรมทางศาสนา ทั้งนี้เพื่อเป็นแนวทางการสนับสนุนความเข้มแข็งของชุมชน ผู้วิจัยจึงมีข้อเสนอแนะ 3 ประการ คือ

1.ระดับนโยบาย คือภาครัฐและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เช่น อำเภอบางบ่อ และองค์การบริหารส่วนตำบลต่าง ๆ ในอำเภอบางบ่อ ควรให้ความสำคัญของการเก็บข้อมูลประวัติศาสตร์ ท้องถิ่นหรือประวัติศาสตร์ชุมชน จากคำบอกเล่าของผู้อาวุโสและให้ผู้นำเอาข้อมูลท้องถิ่นมาถ่ายทอดให้กับคนรุ่นใหม่ได้รู้จัก เข้าใจ และรักท้องถิ่น ในรูปแบบต่าง ๆ ต่อไป

อาทิ การจัดทำหลักสูตรท้องถิ่นเพื่อให้นักเรียนในอำเภอบางบ่อ ได้เรียนรู้และศึกษาต่อไป

2. นำข้อค้นพบทางคติชนวิทยามาเป็นทุนทางวัฒนธรรม ขับเคลื่อนเพื่อสร้างมูลค่าให้กับคนในพื้นที่ ในลักษณะ คติชนสร้างสรรค์ (Creative Folklore) โดยอาจนำข้อมูลคติชนของพื้นที่ทั้งตำนานเรื่องเล่าท้องถิ่น หรือนิทาน มาเป็น แนวคิดต่อยอดในการสร้างผลิตภัณฑ์ท้องถิ่น เช่น ปลาสลิดบางบ่อ ขนมไข่เหี้ย อาหารทะเลแปรรูป และของที่ระลึกต่าง ๆ ที่สะท้อนอัตลักษณ์ของบางบ่อ ตลอดจนออกแบบ มาสคอต Mascot เช่น ปลาสลิด ให้เป็นตัวแทนชุมชนและเป็นสินค้าที่ระลึกที่สร้างความจดจำ เป็นต้น

3. หน่วยงานระดับท้องถิ่นได้มีการจัดทำแผนที่คลองไว้อย่างละเอียดดี แต่ชื่อคลองไม่ตรงกับแผนที่ใน google map หลายคลอง ซึ่งใน google map จะเขียนชื่อเดียวไปยาวตลอด ปัญหาคือเมื่อคนภายนอกเข้าค้นหาว่าหากไม่มีแผนที่ท้องถิ่นจะสืบค้นได้ยาก ดังนั้น หากมีการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพต่อไปในอนาคต การเขียนชื่อกำกับชื่อคลองไว้ทั้งสองชื่อ จะช่วยให้การค้นหาเส้นทาง ที่มา การสืบค้นอื่น ๆ ตรงเป้าหมายสะดวกขึ้น และเป็นหลักฐานหนึ่งว่าได้เกิดการเปลี่ยนแปลงในพื้นที่อย่างไร

เอกสารอ้างอิง

- พรรณศิริ แจ่มอรุณ, วุฒิพงษ์ ทองก้อน และ กชพร ขวัญทอง. (2557). *การศึกษาเชิงคติชนวิทยา : การตั้งชื่อคลองและชื่อ บ้านในอำเภอบางพลี จังหวัดสมุทรปราการ*. สมุทรปราการ: มหาวิทยาลัยหัวเฉียวเฉลิมพระเกียรติ.
- พรรณศิริ แจ่มอรุณ, วุฒิพงษ์ ทองก้อน และ กชพร ขวัญทอง. (2561). *การศึกษาเชิงคติชนวิทยา : การตั้งชื่อคลองและชื่อ บ้านในอำเภอบางเสาธง จังหวัดสมุทรปราการ*. สมุทรปราการ: มหาวิทยาลัยหัวเฉียวเฉลิมพระเกียรติ.
- มาโนช ดินลานสกุล. (2552). *รายงานการวิจัยชื่อบ้านนามเมือง: เรื่องเล่าชีวิตคน และชุมชนลุ่มทะเลสาบสงขลา*. สงขลา: มหาวิทยาลัยทักษิณ.
- วรรณภา บุญประทีป. (2553). *การศึกษาชื่อหมู่บ้านในอำเภอเมือง จังหวัดลพบุรี* (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต). มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, กรุงเทพมหานคร.
- ศรีศักร วัลลิโภดม. (2554). *พัฒนาการทางสังคม-วัฒนธรรมไทย*. (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์สายสุริยกิจ.
- ศิริพร ณ ถลาง. (2552). *ทฤษฎีคติชนวิทยา วิธีวิทยาในการวิเคราะห์ตำนาน-นิทานพื้นบ้าน*. กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สรบุศย์ รุ่งโรจน์สุวรรณ และ รุ่งวิมล รุ่งโรจน์สุวรรณ. (2553). *รายงานการวิจัยเรื่อง ชื่อหมู่บ้านในอำเภอเชียงแสน จังหวัดเชียงราย*. เชียงราย: บดินทร์การพิมพ์.
- สุนทร อัสสะไวย์. (2530). *ประวัติคลองรังสิต การพัฒนาที่ดินและผลกระทบต่อสังคม พ.ศ. 2431-2457* กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- สำนักงานพัฒนาชุมชนอำเภอบางบ่อ (ม.ป.ป.). *ประวัติอำเภอบางบ่อ* สมุทรปราการ. ค้นคืนจาก <https://district.cdd.go.th/bangb>